

Psychiatria Polska

2012, tom XLVI, numer 5

strony 815–828

Stadialne modele formowania się tożsamości homoseksualnej. Implikacje dla praktyki terapeutycznej

Stage models of homosexual identity formation. Implications for therapeutic practice

Magdalena Mijas¹, Grzegorz Iniewicz^{1,2}, Bartosz Grabski²

¹ Instytut Psychologii UJ

Dyrektor: prof. dr hab. n. hum. W. Łosiak

² Oddział Kliniczny Klinik Psychiatrii Dorosłych, Dzieci i Młodzieży

Szpitala Uniwersyteckiego w Krakowie

Kierownik: dr n. med. M. Pilecki

Summary

The authors discuss stage models of gay and lesbian identity formation first proposed during the 1970s within affirmative approaches to homosexuality. The process of developing homosexual identity is characterized here with linearly ordered stages distinguished around major developmental events leading to new self-definition.

Among many stage proposals the authors have chosen and presented two: by Vivienne Cass and Susan McCarn with Ruth Fassinger. The presented models were analysed in terms of their usefulness in therapeutic practice aimed at promoting the formation of gay identity, for which they have been originally designed. An important part of this discussion is evaluation of the accuracy of developmental process descriptions contained in stage models.

Słowa kluczowe: homoseksualność, tożsamość seksualna, rozwój tożsamości, modele stadialne

Key words: homosexuality, sexual identity, identity development, stage models

Wstęp

Treść i kierunki naukowych dociekań w obszarze seksualności człowieka są wyznaczane przez obowiązujące definicje seksualnej normy i patologii, a zwłaszcza kontrowersje dotyczące istniejących między nimi granic. Doskonale wpisuje się w to homoseksualność i zmiany w jej ujmowaniu, które leżą u podłoża narodzin fenomenu stanowiącego przedmiot niniejszych rozważań. Nurt stadialnych opisów formowania się tożsamości gejowskiej i lesbijskiej, o którym mowa, zapoczątkowany został w konsekwencji zakwestionowania i odrzucenia w drugiej połowie XX wieku patologicznego i zmedykalizowanego modelu homoseksualności. Przełomowe znaczenie dla tego procesu miało wykreślenie przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne

homoseksualności z drugiej edycji klasyfikacji chorób DSM w 1974 roku. Wprowadzenie w to miejsce modelu afirmatywnego, na gruncie którego homoseksualność jest równoważna z heteroseksualnością, uczyniło możliwym postawienie pytań o psychologiczną specyfikę doświadczeń osób LGB (lesbijek, gejów i osób biseksualnych). Do tego momentu główne ujęcia psychologiczne i psychiatryczne faworyzowały zagadnienia etiologii, symptomatologii, wreszcie także leczenia homoseksualizmu.

Wśród nowo postawionych w latach 70. XX wieku problemów badawczych, jako jedne z pierwszych, podejmowane były zagadnienia ujawnienia się (ang. *coming-out*) i przebiegu procesu formowania się homoseksualnej tożsamości [1, 2]. Jest to bezpośrednia konsekwencja przedefiniowania homoseksualności w kategoriach tożsamości seksualnej. Samo pojęcie ujawnienia się opisuje pewien szczególnie fragment doświadczenia osób LGB, który dotyczy pierwszego rozpoznania swoich nieheteroseksualnych odczuć i rozpoczęcia procesu wpisania ich w indywidualną tożsamość.

Początkowo zainteresowanie problematyką formowania się tożsamości gejowskiej i lesbijskiej znajdowało wyraz przede wszystkim w publikacjach dotyczących historii osób homoseksualnych relacjonujących sposób, w jaki rozpoznały i uporały się ze swoją odmiennością seksualną [3]. Założenie o istotnym podobieństwie tych doświadczeń znalazło wyraz w literaturze socjologicznej i psychologicznej dopiero w drugiej połowie lat 70. XX wieku. Wtedy to właśnie pojawiły się pierwsze modele formowania się homoseksualnej tożsamości mające opisywać pewną regularność, najważniejsze etapy i wyznaczniki tego procesu [2, 4, 5].

Przeważająca część powyższych modeli powstała z inspiracji klinicznych lub została zaadaptowana do praktyki terapeutycznej jako użyteczne narzędzie w pracy mającej na celu wspieranie formowania się tożsamości homoseksualnej [6]. Wykorzystywane są one w obszarze afirmatywnych nurtów psychoterapeutycznych, które także powstały w następstwie depatologizacji homoseksualności i które w najszerszym rozumieniu są oparte na akceptacji homoseksualności pacjenta, szacunku dla jego odmienności oraz gotowości niesienia pomocy w zakresie samoakceptacji i niwelowania skutków doświadczeń dyskryminacji. Dyskusja i ocena przydatności klinicznej modeli formowania się tożsamości wydaje się zatem niezbędnym elementem prezentacji samego zjawiska. Przy czym warto zaznaczyć, że krytycznym punktem wspomnianej dyskusji będzie analiza trafności zawartych w modelach opisów procesów rozwojowych, stanowi ona bowiem konieczny, choć oczywiście niewystarczający, warunek formułowania na ich podstawie adekwatnych hipotez diagnostycznych i interwencji terapeutycznych.

Nie ulega wątpliwości, że modele formowania się tożsamości gejowskiej i lesbijskiej mogą stanowić – i stanowią – użyteczne narzędzie w pracy z osobami LGB, zwłaszcza będącymi w trakcie procesu ujawniania się. Ich kliniczna wartość często podkreślana jest w literaturze przedmiotu [3, 6]. Korzystając z zawartych w modelach opisów procesów rozwojowych warto jednak mieć na uwadze ich ograniczenia. Niniejszy artykuł można traktować jako krytyczny przewodnik i swoistą instrukcję obsługi tego wartościowego narzędzia.

Stadialne konceptualizacje procesu rozwoju tożsamości homoseksualnej

Sam rozwój gejowskiej i lesbijskiej tożsamości w obrębie analizowanego nurtu refleksji rozumiany jest jako obejmujący szereg poznawczych, behawioralnych i afek-

tywnych zmian. Zmiany te autorzy modeli porządkują w kolejne stadia w zależności od najważniejszych wydarzeń rozwojowych, począwszy od pierwszego rozpoznania homoerotycznych odczuć, a kończąc na uzyskaniu pozytywnej i zintegrowanej homoseksualnej tożsamości [1, 3]. Progres rozwojowy na przestrzeni kolejnych stadiów sygnalizują takie zmiany, jak: wzrost akceptacji homoseksualnej etykiety, nasilanie się potrzeby ujawniania swojej mniejszościowej tożsamości, wreszcie bardziej spersonalizowane i częste kontakty z innymi osobami homoseksualnymi [3]. W konsekwencji, osoby, które ujawniają wysoki poziom akceptacji swojej homoseksualności, będą charakteryzowane przez większość modeli jako znajdujące się na bardziej zaawansowanych stadiach rozwoju w porównaniu z osobami, które w dalszym ciągu zmagają się z samoakceptacją.

Poszczególne modele różnią się między sobą pod względem zaplecza teoretycznego, do którego nawiązują, liczby wyróżnianych stadiów (od trzech do nawet czternastu [7]), szczegółowego rozumienia samego procesu rozwoju (akcentu na linearność lub wielowątkowość), wrażliwości na różnorodność i możliwe odstępstwa od postulowanych sekwencji rozwojowych, definiowania samego ujawniania się (jako procesu odkrywania prawdziwego siebie lub procesu autokreacji), wreszcie uwzględniania roli oddziaływań środowiskowych i kontekstualnych na przebieg opisywanego procesu [8].

Prezentacja wszystkich zasługujących na uwagę założeń modeli niewątpliwie wykracza poza ramy tego opracowania. O wyborze dwóch, opisanych na łamach niniejszego tekstu, modeli zadecydowały dwa istotne kryteria. Głównym kryterium była popularność w literaturze przedmiotu, która dotyczy zwłaszcza prezentowanego w pierwszej kolejności modelu Vivienne Cass [2]. Z tym kryterium wiąże się także kompleksowość dostępnych opracowań oraz krytyki użyteczności modelu w praktyce terapeutycznej. Drugim kryterium była chęć zarysowania pewnej ewolucji, która dokonała się w obrębie stadialnych modeli i której kierunek najbardziej uwidacznia zestawienie modelu Vivienne Cass z propozycją autorstwa Susan McCarn i Ruth Fassinger [6]. Omówienie obydwóch modeli posłuży także za przyczynek do wskazania najbardziej wartościowych z punktu widzenia psychoterapii sposobów rozumienia procesu rozwoju homoseksualnej tożsamości.

Formowanie się tożsamości gejowskiej i lesbijskiej według Vivienne Cass

Model autorstwa Cass [2] jest jednym z najstarszych, najrzetelniej opracowanych, a w konsekwencji najszerzej dyskutowanych w literaturze przedmiotu. Jest to również jeden z niewielu stadialnych opisów formowania się tożsamości homoseksualnej, który został poddany empirycznej weryfikacji. Powstały na podstawie wieloletnich doświadczeń autorki w pracy terapeutycznej z osobami homoseksualnymi (niestety, głównie gejami, w związku z czym wielokrotnie go krytykowano) obejmuje sześć stadiów. W obrębie każdego z nich możliwych jest przynajmniej kilka alternatywnych ścieżek rozwojowych.

Cass akcentuje aktywną rolę podmiotu w przebiegu omawianego procesu, wskazując na możliwość zablokowania formowania się tożsamości (ang. identity foreclosure)

na każdym z wyróżnionych etapów. Sam rozwój rozumie jako wynik interakcji między jednostką a jej szeroko rozumianym środowiskiem.

Opisując proces formowania się tożsamości, australijska badaczka posługuje się pojęciem intrapersonalnej macierzy. Jest to podstawowa struktura poznawcza obejmująca trzy następujące elementy:

- sposób postrzegania oraz oceny określonej cechy lub właściwości, którą identyfikuje się jako własną (tutaj będzie to kategoria homoseksualności),
- sposób postrzegania własnego zachowania będącego rezultatem tej właśnie cechy lub właściwości (tutaj ocena własnych zachowań homoseksualnych), oraz
- sposób postrzegania poglądów innych osób dotyczących wskazanej cechy lub właściwości (czyli w omawianym przypadku świadomość i stosunek do poglądów innych osób na homoseksualność).

Intrapersonalna macierz, integrując zarówno zmienne indywidualne, jak i czynniki środowiskowe i sytuacyjne, jest według Cass [2] podstawowym nośnikiem stabilności oraz zmiany rozwojowej. Rozwój inicjowany ma być tutaj pojawieniem się niespójności w obrębie trzech wskazanych elementów intrapersonalnej macierzy i jest równoznaczny z podjęciem wysiłku w kierunku odzyskania zaburzonej równowagi (czyli spójności między wszystkimi trzema elementami). Formowanie się homoseksualnej tożsamości Cass definiuje zatem jako proces rekonstrukcji pierwotnej macierzy – zmiany tej, która w spójny sposób opisywała jednostkę jako heteroseksualną, na nową, odzwierciedlającą homoseksualną identyfikację.

Początek stadium pierwszego – pomieszania tożsamości (ang. identity confusion) – wyznaczać ma zdaniem Cass [2] uzyskanie przez osobę pierwszej świadomości własnych, wykraczających poza heteroseksualność, odczuć. Najczęściej przypada ono na okres dorastania lub wczesnej dorosłości, choć oczywiście możliwe jest także ujawnienie w wieku późniejszym. Do tego przełomowego momentu w myśl społecznej heteronormatywności, czyli wszechobecnego przekonania, że wszyscy jesteśmy heteroseksualni, jednostka nie podaje w wątpliwość swojej seksualnej identyfikacji. Jest to także powód, dla którego rozpoznanie homoseksualnych odczuć wprowadza niespójność w obręb dotychczasowej intrapersonalnej macierzy, obejmuje ona bowiem pierwotną, zgodną z heteronormatywnością, autodefinicję w kategoriach heteroseksualności oraz niezgodne z nią homoseksualne odczucia lub zachowania. W konsekwencji pojawiają się uczucia niepokoju i chaosu towarzyszące pytaniu: „kim jestem?”. Z tak zarysowaną problematyczną sytuacją osoba homoseksualna może zdaniem Cass [2] uporać się przynajmniej na kilka różnych sposobów. Jednym z tych sposobów jest eksploracja nowej identyfikacji. Wymaga ona jednak wstępnej przynajmniej akceptacji możliwości bycia osobą homoseksualną. Owa wstępna akceptacja i rozpoczęcie eksploracji są niezbędne dla ruchu w kierunku kolejnego stadium – zestawiania tożsamości (ang. identity comparison).

Miejsce zredukowanych, wraz ze wstępną zgodą na własną homoseksualną tożsamość, uczuć pomieszania i chaosu na tym etapie rozwoju zajmuje społeczna alienacja i poczucie braku przynależności. Jest to konsekwencja zidentyfikowania różnicy między tym, co jednostka o sobie wie (lub jeszcze na tym etapie przypuszcza), a tym, co na

jej temat sądzą inni. Mówimy zatem o zestawieniu przez nią własnej domniemywanej homoseksualności z – znowu wynikającym z heteronormatywności – przekonaniem najbliższego otoczenia o jej heteroseksualności (pierwszy i trzeci element macierzy). Wstępna akceptacja możliwości bycia osobą homoseksualną prowadzi także do konfrontacji z utratą dotychczasowych, bazujących na domniemywanej heteroseksualności, planów, ideałów, ról społecznych. Wiąże się zatem z koniecznością odbudowania ciągłości doświadczania siebie. Jest to dość często pomijany w literaturze przedmiotu, choć niezwykle istotny, element procesu ujawniania się.

Rozwój do tego momentu, zdaniem Cass, przebiega przede wszystkim w płaszczyźnie indywidualnej. Ujawnianie przed innymi swojej potencjalnie homoseksualnej tożsamości należy raczej do rzadkości (stąd także opisany wyżej rozdźwięk między tym, co jednostka sądzi o sobie, a tym, co sądzą inni). Dalszy wzrost przywiązania do homoseksualnej etykiety oraz podjęcie prób przewyciężenia poczucia alienacji poprzez poszukiwanie kontaktu z innymi osobami homoseksualnymi wyznaczają początek i stanowią warunek ruchu w kierunku kolejnego stadium – tolerancji tożsamości (ang. *identity tolerance*).

Zasadniczą treść tego etapu rozwojowego stanowią kontakty z grupą mniejszościową, a ich emocjonalna jakość jest zdaniem Cass kluczowa dla dalszego przebiegu omawianego procesu. Pozytywne doświadczenia płynące ze spotkań z gejami i lesbijkami mają być niezbędne dla wykształcenia pozytywnego obrazu grupy mniejszościowej oraz rozwoju samoakceptacji. Negatywne doświadczenia zaowocować mogą nawet zablokowaniem procesu formowania się tożsamości. Pod koniec tego etapu jednostka z całym przekonaniem stwierdza, że jest homoseksualna.

Tolerancja wykształconej mniejszościowej tożsamości w trakcie kolejnego stadium – akceptacji tożsamości (ang. *identity acceptance*) – zostaje zastąpiona jej akceptacją na głębokim, emocjonalnym poziomie. W dalszym ciągu nawiązywane są kontakty ze środowiskiem osób LGB, wzrasta również zaangażowanie w życie mniejszościowej społeczności. Na tym etapie formowania się tożsamości może już pojawiać się selektywne ujawnianie własnej homoseksualności przed przyjaciółmi lub rodziną. Dalszy rozwój zależy zdaniem Cass [2] w znacznej mierze od stosunku osoby homoseksualnej do kwestii równouprawnienia, przy czym dopiero rozpoznanie społecznej opresji gejów i lesbijek połączone z wykształconą samoakceptacją zaowocuje przejściem do kolejnego etapu rozwoju – stadium dumy z tożsamości (ang. *identity pride*).

Charakterystyczną dla tego etapu rozwojowego strategią radzenia sobie z rozdźwiękiem między akceptacją własnej tożsamości a świadomością negatywnego stosunku społeczeństwa do homoseksualności jest swoiste rozszczepienie świata na homo- i heteroseksualny (czyli dokonanie podziału na „my” i „oni”). Znowu mamy zatem do czynienia z niespójnością między pierwszym a ostatnim elementem intrapersonalnej macierzy. Na skutek rosnącej samoakceptacji powiększa się jednak dystans między tym, jak osoba postrzega własną homoseksualność, a tym, co sądzi o postrzeganiu homoseksualności przez innych. Może temu procesowi towarzyszyć gniewna dewaluacja i odrzucenie postrzeganej, jako homofobiczna i heteronormatywna, heteroseksualnej części społeczeństwa. Odczuwana duma z homoseksualnej tożsamości oraz ogromna waga grupowej tożsamości owocować mogą także zaangażowaniem się w aktywizm

i działalność na rzecz równouprawnienia gejów i lesbijek. Homoseksualność na tym etapie jest najważniejszym aspektem tożsamości jednostki. Wzrasta w związku z powyższym także częstość ujawniania swojej homoseksualnej tożsamości. Od związanych z tym doświadczeń zależeć będzie przejście do kolejnego etapu rozwojowego. Jeśli próby ujawniania swojej tożsamości przed osobami heteroseksualnymi spotkają się z pozytywną reakcją, dostrzeżona niespójność między percepcją społecznej rzeczywistości jako wrogiej a przeczącym jej doświadczeniem zaowocuje ostatecznie przejściem do ostatniego etapu rozwojowego – stadium syntezy tożsamości (ang. identity synthesis).

Na tym etapie dychotomizacja postrzegania rzeczywistości społecznej zostaje ostatecznie przewyciężona i zastąpiona bardziej racjonalnym podziałem osób na wspierające i nie wspierające, niezależnie od ich orientacji seksualnej. Kontynuowane jest ujawnianie swojej tożsamości, co przy doświadczeniu akceptacji owocuje osłabieniem odczuć gniewu i alienacji, umożliwiając integrację homoseksualnej etykiety z pozostałymi aspektami autodefinicji. Ostatecznie harmonia w obrębie przededefiniowanej w kierunku homoseksualności intrapersonalnej macierzy zostaje odbudowana.

Ocena modelu Cass

Model autorstwa Cass jako jeden z nielicznych został kilkakrotnie poddany empirycznej weryfikacji [3, 9, 10, 11]. Wyniki badań dostarczają poparcia dla zaproponowanej w nim ogólnej sekwencji zmian rozwojowych czy różnicowania osób homoseksualnych na podstawie charakterystyk kolejnych stadiów, sugerując jednak istnienie pewnych ograniczeń [3, 9, 10, 11]. Wśród tych ostatnich można wskazać na przykład na brak wyraźnych granic między dwoma pierwszymi oraz dwoma ostatnimi stadiami, zauważony przez samą Cass [3]. Sugeruje to zasadność wyróżniania czterech zamiast postulowanych sześciu etapów.

Podobnie jak pozostałe propozycje stadialne, także model autorstwa Cass [2] nie oparł się krytyce ze względu na zastosowane linearne conceptualizacje procesów rozwojowych i postulowanie określonego przebiegu formowania się tożsamości, w ramach którego nie mieszczą się powroty do wcześniejszych stadiów, odmienna kolejność lub nieobecność wybranych etapów [12]. Trafność powyższych zarzutów odzwierciedla szybka rezygnacja z linearności i posługiwanie się w późniejszych propozycjach metaforą rozwojowej spirali, względnie proste zastrzeżenie możliwości odstępstw od zarysowanego porządku, dopuszczanie powrotów do wcześniejszych faz, czy mierzenia się nawet z kilkoma zadaniami rozwojowymi równocześnie [por. 5, 4, 6]. Degges-White i wsp. [11] potwierdzają słuszność powyższych uwag. Stwierdzili oni występowanie znacznych odstępstw od postulowanej przez Cass kolejności podejmowania zadań rozwojowych, jak również pominięcie niektórych problemów w toku formowania się tożsamości homoseksualnej [11]. Warto zatem podkreślić, że mimo ogólnej zadowalającej trafności modelu Cass niekoniecznie odzwierciedla on doświadczenia wszystkich osób homoseksualnych. Posługiwanie się nim wymaga pewnej dozy ostrożności i uwzględniania szeroko rozumianego indywidualnego kontekstu, w którym przebiega rozwój homoseksualnej identyfikacji. Fakt ten nie ujmuje

zarazem wartości samego modelu, który z założenia stanowi pewien uproszczony obraz rzeczywistości. W dalszym ciągu wydaje się on wartościowym kompromisem między uniformizującymi, ogólnymi kulturowo-społecznymi oddziaływaniami a rolą uwarunkowań indywidualnych w przebiegu procesu formowania się tożsamości homoseksualnej.

Propozycji Cass zarzuca się również androcentryczność [6, 11]. Konstruując swój model, autorka opierała się przede wszystkim na doświadczeniach homoseksualnych mężczyzn. Zdaniem wielu badaczy fakt ten czyni nieuprawnioną generalizację modelu także na populację lesbijek [11]. W literaturze przedmiotu można spotkać się z interpretacjami, w myśl których jest wielce wątpliwe, by model w satysfakcjonujący sposób oddający doświadczenia homoseksualnych kobiet i mężczyzn, z uwagi na różnice międzypłciowe w obszarze seksualności, mógł w ogóle powstać [7, 13, 14, 15]. Nie ulega wątpliwości, że takie fenomeny jak różnice w plastyczności seksualności między kobietami a mężczyznami [15], czy brak wyłączności kobiecej seksualności w wyborze płci seksualnego obiektu [13], będą istotnie różnicować doświadczenia wynikłe z ujawnienia swojej odmienności. Nie jest wykluczone zatem, że w pracy terapeutycznej z homoseksualnymi kobietami bardziej przydatne okaże się zastosowanie innego narzędzia.

Kolejny zaprezentowany w niniejszym artykule model będzie stanowił próbę zapełnienia zaistniałej luki, skoro powstał na podstawie doświadczeń kobiet, i z założenia ma tylko do nich się odnosić.

Autorkami wspomnianego modelu i zarazem niezwykle trafnych argumentów krytycznych adresowanych do stadialnych propozycji formowania się homoseksualnej tożsamości są Susan McCarn i Ruth Fassinger [6]. Wskazują one na nieuprawnione mieszanie w obrębie dotychczasowych modeli dwóch zasadniczo odrębnych linii rozwojowych w kształtowaniu się tożsamości indywidualnej oraz grupowej. Zdaniem wspomnianych badaczek w większości modeli zwykle pierwsze dwa lub trzy stadia opisują formowanie się tożsamości indywidualnej, w kolejnych zaś zaczynają się odniesienia do tożsamości grupowej. Wyraźnie widoczne jest to na przykład w modelu Cass. Przemieszanie wspomnianych linii rozwojowych ma owocować gwałtownym spadkiem trafności omawianych propozycji, zarysowującym się właśnie w końcowych stadiach. Jest ono także powodem postulowania politycznego zaangażowania, aktywizmu na rzecz mniejszości seksualnych i szeroko zakrojonego ujawniania się jako wyznaczników zaawansowania procesu formowania się tożsamości. „Nierozumiała tyrania ujawniania” mającego stanowić wskaźnik zintegrowanej tożsamości indywidualnej została poddana przez McCarn i Fassinger [6] szczególnie surowej krytyce jako nierozpoznająca zjawiska społecznej dyskryminacji, na którą narażone są osoby identyfikujące się homoseksualnie.

Wspomniane autorki, bazując na zrekonstruowanej powyżej krytyce stadialnych propozycji rozwoju tożsamości homoseksualnej, stworzyły alternatywny model, w ramach którego charakteryzują oddzielnie formowanie się tożsamości w wymiarze indywidualnym i grupowym. Kolejną wprowadzoną przez nie innowacją jest rezygnacja z traktowania stopnia, w jakim jednostka ujawnia przed najbliższym otoczeniem swoją homoseksualność, w kategoriach wskaźnika rozwojowego. To, czy będzie ona

decydować się na mówienie o własnej seksualności osobom w swoim otoczeniu, będzie zdaniem badaczek w większym stopniu uwarunkowane okolicznościami, w jakich żyje, niż stadium rozwojowym, na jakim się znajduje. Trudno nie przyznać temu pogładowi słuszności.

Wstępna empiryczna weryfikacja propozycji McCarn i Fassinger [6] ujawniła jej wysoką trafność. Wydaje się zatem, że autorki te wskazały niezwykle interesujący kierunek, w jakim powinny postępować wysiłki mające na celu stworzenie bardziej adekwatnych, bo wrażliwych na różnorodność ścieżek rozwojowych, opisów rozwoju homoseksualnej tożsamości. Kierunek ten zostanie omówiony nieco szerzej w dalszej części tekstu.

Rozwój tożsamości lesbijskiej według McCarn i Fassinger

Propozycja McCarn i Fassinger [6] powstała na podstawie krytycznej analizy literatury dotyczącej kształtowania się mniejszościowych i stygmatyzowanych społecznie tożsamości (seksualnych, etnicznych, rasowych, rodzajowych). Formowanie się tożsamości seksualnej autorki charakteryzują jako proces wielokierunkowy i wpływający na tok indywidualnego życia, każdy bowiem nowy kontekst instytucjonalny, społeczny czy związany z relacją intymną może spowodować ponowne podjęcie wcześniejszych tematów lub odnowienie porzuconych w rozwoju wątków. Model oddzielnie prezentuje formowanie się tożsamości w wymiarze indywidualnym i grupowym. Pierwsza z wyróżnionych linii rozwojowych obejmować ma wewnętrzne procesy klaryfikacji i włączania homoerotycznych odczuć w obręb autodefinicji. Druga obejmuje konieczność uporania się z zadaniami wynikającymi z kontekstu społecznego i kulturowego, na którego tle owe wewnętrzne procesy zachodzą. Rozwój w obu obszarach nie przebiega synchronicznie, jednak progres na jednej linii rozwojowej będzie przyspieszał progres na drugiej. Zdaniem auterek jest niezwykle mało prawdopodobne osiągnięcie zintegrowanej tożsamości homoseksualnej w płaszczyźnie indywidualnej bez podjęcia przynajmniej kilku zadań rozwojowych z obszaru tożsamości grupowej. Obydwie linie rozwojowe obejmują cztery analogiczne fazy.

Rozwój tożsamości lesbijskiej w wymiarze indywidualnym

Podobnie jak w przypadku propozycji Cass [2], pierwszą fazę formowania się tożsamości w wymiarze indywidualnym – fazę świadomości (ang. awareness) – otwiera zidentyfikowanie przez kobietę odczuć, które wykraczają poza dotychczasową seksualną autodefinicję i heteroseksualną normę. Podjęcie eksploracji w tym obszarze, aktywne poszukiwanie odpowiedzi na pytania i wątpliwości zainicjowane przez dokonane odkrycie wyznaczają zasadniczą treść drugiej fazy rozwoju – fazy eksploracji (ang. exploration). Zdaniem auterek jest wielce prawdopodobne, że już na tym etapie będą obecne intensywne, intymne związki z kobietami oraz uczucia homoerotycznego zakochania i pożądania, choć niekoniecznie będą im towarzyszyć zachowania seksualne. Jest to jedna z istotnych różnic międzypłciowych w przebiegu procesu ujawniania się.

Kolejna faza – faza pogłębiania/zaangażowania (ang. deepening/commitment) – obejmuje zdaniem McCarn i Fassinger [6] krystalizację wyborów dotyczących własnej seksualności, następującą w konsekwencji wzrostu seksualnej samowiedzy i klarowności własnych odczuć oraz potrzeby realizowania siebie jako istoty obdarzonej seksualnością. Część kobiet na tym etapie rozwoju zidentyfikuje się biseksualnie, część powróci do swojej heteroseksualnej tożsamości, jeszcze inne odkryją, że uczucia pociągu seksualnego do kobiet są kluczowe dla ich tożsamości. Rosnące przywiązanie do nowej mniejszościowej tożsamości prawdopodobnie znajdzie już tutaj odzwierciedlenie w postaci podjęcia pierwszych zadań rozwojowych z obszaru formowania się tożsamości grupowej.

Wspomniane prawdopodobieństwo wzrasta gwałtownie wraz z przejściem do ostatniej fazy rozwoju tożsamości indywidualnej – fazy internalizacji/syntezy (ang. internalization/synthesis). Na tym etapie rozwoju kobieta zdaniem badaczek doświadcza już pełnej akceptacji swojej seksualności zintegrowawszy ją z pozostałymi elementami własnej tożsamości. Na poziomie emocjonalnym towarzyszy temu poczucie wewnętrznej spójności i komfortu. Manifestuje się ono deklarowanym brakiem chęci zmian swoich seksualnych preferencji. W fazie integracji z dużym prawdopodobieństwem pojawiać się będzie coraz częściej także ujawnianie swojej tożsamości – jednak jego zakres i częstość zależą będzie od indywidualnych wyborów dyktowanych okolicznościami, w jakich funkcjonuje kobieta.

Rozwój tożsamości seksualnej w wymiarze grupowym

Pierwszą fazę formowania się tożsamości w wymiarze grupowym – fazę świadomości (ang. awareness) – inicjuje zdaniem McCarn i Fassinger [6] odkrycie, że heteroseksualność nie stanowi uniwersalnej normy seksualnej i że w społeczeństwie istnieją także osoby, których seksualność przybiera inne ukierunkowanie. Zakwestionowana zostaje tym samym heteronormatywność. Jest to także moment odkrycia społeczności osób homoseksualnych, któremu nierzadko towarzyszą uczucia bliskie olśnieniu. Odkrycie pociąga za sobą eksplorację, czyli poszukiwanie informacji o kulturze lesbijskiej oraz gejowskiej, czasopismach, książkach, specyficznych cechach grupy mniejszościowej, poszukiwanie miejsc spotkań, stron internetowych czy organizacji zrzeszających osoby LGB. Są to zasadnicze zadania kolejnej fazy rozwoju, czyli fazy eksploracji (ang. exploration). Zgromadzone informacje mają umożliwić kobiecie zdefiniowanie swojego stosunku do grupy mniejszościowej w dwóch wymiarach: przynależności oraz postaw wobec niej.

Rosnąca świadomość zarówno wyjątkowej wartości osób z grupy LGB, jak i doświadczanej przez tę grupę społecznej opresji może w trakcie kolejnej fazy rozwoju – fazy pogłębiania/zaangażowania (ang. deepening/commitment) – zaowocować ideologiczną transformacją. W niektórych przypadkach obejmuje ona, podobnie jak w modelu Cass, odrzucenie i dewaluację heteroseksualnej części społeczeństwa. Nie wszystkie kobiety będą jednak doświadczać dychotomizacji światopoglądu, angażując się zamiast tego z coraz większą intensywnością w życie społeczności LGB. Normy

rozwojowej nie stanowi tu również zaangażowanie w działalność na rzecz równouprawnienia osób LGB.

Ostatnia faza rozwoju – faza internalizacji/syntezy (ang. internalization/synthesis) – zamyka proces kształtowania się postaw wobec grupy mniejszościowej oraz poczucia przynależności do niej. Kobiety na tym etapie formowania się tożsamości mają już za sobą lata eksploracji i rozstrzygania wewnętrznych konfliktów, zidentyfikowały się jako członkinie mniejszościowej grupy, przepracowały osobiste znaczenie tejże grupy, a także zinternalizowały i zsyntetyzowały nową tożsamość z pozostałymi aspektami autodefinicji. Powyższym osiągnięciom rozwojowym na poziomie emocjonalnym mają towarzyszyć poczucie bezpieczeństwa, harmonii oraz zdolność podtrzymania swojej lesbijskiej tożsamości w na wskroś różnych społecznych kontekstach, w których kobieta funkcjonuje.

Ocena modelu McCarn i Fassinger

Weryfikacja empiryczna modelu autorstwa McCarn i Fassinger [6] ujawnia wysoką trafność zawartych w nim opisów formowania się lesbijskiej tożsamości. Nie ulega wątpliwości, że jest to konsekwencja wprowadzenia zasygnalizowanych wcześniej modyfikacji w konstrukcję modelu. Mowa przede wszystkim o rozdzieleniu dwóch linii rozwojowych odnoszących się do rozwoju tożsamości w wymiarze indywidualnym i grupowym. Istotną rolę może tu także odgrywać uniezależnienie problematyki ujawniania mniejszościowej tożsamości od charakterystyk wybranych etapów. Rezygnacja z postulowania określonych rodzajów związków między przebiegiem rozwoju w płaszczyźnie indywidualnej, grupowej a ujawnianiem tożsamości jest niewątpliwą zaletą modelu, skoro umożliwia uchwycenie za jego pomocą daleko większej różnorodności ścieżek rozwojowych, niż miało to miejsce w przypadku modelu Cass. Zwłaszcza w obszarze najczęstszego zastosowania modelu, czyli w praktyce terapeutycznej, pozostawienie przestrzeni na indywidualne zróżnicowanie poszukiwań tożsamości będzie szczególnie cenne. W literaturze przedmiotu można także spotkać się z propozycjami opisywania procesu formowania się tożsamości homoseksualnej za pomocą, w znacznej mierze niezależnych, zadań czy tematów rozwojowych podejmowanych, w toku procesu formowania tożsamości, w dowolnej kolejności, wynikającej z konstelacji specyficznych uwarunkowań [7, 16]. Do takich tematów, oprócz wymienionego rozwoju tożsamości w wymiarze indywidualnym i grupowym, lub ujawniania swojej tożsamości przed innymi osobami, włączane są takie zadania, jak nauka funkcjonowania w związkach jednopłciowych czy szczególnie trudne zadanie przeformułowania relacji w rodzinie generacyjnej w kierunku włączenia i zaakceptowania homoseksualności dziecka [16].

Oczywiście wobec modelu McCarn i Fassinger [6], mimo jego zalet, można wystosować także szereg uwag krytycznych. Komentatorzy wskazują na w dalszym ciągu stadialną conceptualizację rozwoju czy też etnocentryczne uniwersalizowanie doświadczeń wynikających ze specyficznych dla kultury Zachodu definicji seksualnej tożsamości i seksualności w ogóle [17]. Podkreśla się również, że etykiety homoseksualności czy biseksualności w żadnym wypadku nie wyczerpują różnorodności w ob-

rębie możliwych seksualnych identyfikacji, proces bowiem formowania się seksualnej tożsamości może zakończyć się także rezygnacją z określania swojej seksualności w kategoriach odnoszących się do płci seksualnego obiektu. Nic nie wskazuje również na to, że taki efekt procesu formowania tożsamości seksualnej jest mniej wartościowy od zidentyfikowania się w kategoriach homoseksualności czy biseksualności [7].

Wymienione uwagi odnoszą się nie tylko do modelu Cass czy McCarn i Fassinger, ale do stadialnych modeli formowania się tożsamości homoseksualnej w ogóle, niosąc z sobą określone implikacje dla ich zastosowania w praktyce terapeutycznej.

Modele formowania się tożsamości homoseksualnej a praktyka terapeutyczna

Nie ulega wątpliwości, że modele formowania się tożsamości homoseksualnej mogą stanowić i stanowią użyteczne narzędzie w rozumieniu problemów i niesieniu pomocy osobom konfrontującym się z mniejszościowymi aspektami swojej seksualności [6, 17]. Dostarczając normatywnych opisów sekwencji rozwojowych czy kluczowych dla formowania się homoseksualnej tożsamości pojęć, normalizują dotychczas patologizowane obszary doświadczania ludzkiej seksualności. Należy także wskazać na ich wysoką wartość w porządkowaniu doświadczenia poszukującej swojej tożsamości osoby, identyfikowaniu kluczowych dla danego etapu problemów czy wiążących się z nimi potrzeb. Zarysowując pewne sekwencje rozwojowe, modele umożliwiają także projektowanie dalszego rozwoju, podejmowanie działań prewencyjnych, czy przewidywanie mogących pojawić się w toku analizowanego procesu trudności – wszystko to jednak przy wysunięciu kilku istotnych zastrzeżeń.

Podkreślić należy, że modele formowania się tożsamości homoseksualnej stanowią jedynie uproszczony opis w istocie wielowątkowego i złożonego procesu, na którego przebieg oprócz uniwersalistycznych kulturowych i społecznych wpływów oddziałuje wiele zmiennych specyficznych dla jednostki czy jej najbliższego środowiska. Wśród tych ostatnich należy wskazać na wyjściowe, charakteryzujące daną osobę: poziom zinternalizowanej homofobii, jej specyficzne potrzeby, wiek, możliwości uzyskania społecznego wsparcia czy preferowane sposoby radzenia sobie. Te i szereg innych czynników niejednokrotnie w większym stopniu będą przesądzać o adekwatności i skuteczności stosowanych interwencji terapeutycznych niż zdiagnozowany na podstawie modelu moment rozwojowy [17]. Stosując modele formowania się tożsamości homoseksualnej w pracy terapeutycznej należy zatem pozostawić znaczny margines swobody na możliwe odstępstwa od proponowanych sekwencji rozwojowych, wielokrotne podejmowanie tych samych zadań i tematów, oraz pomijanie innych, czy kontynuowanie na różnych etapach życia, z różną intensywnością, wybranych wątków rozwojowych. Stanowią one jedynie pewien uniwersalny szkic, który dopiero w procesie terapii będzie wypełniał się zindywidualizowaną treścią. Mogą też być cennym źródłem użytecznych kategorii i wskazówek, jednak ich trafność musi zostać zweryfikowana w odniesieniu do doświadczeń pacjenta.

Wspomniana różnorodność w obszarze wyjściowych potencjałów jednostki warunkować będzie zarówno sam proces kształtowania się tożsamości, jak i jego efekty końcowe. Wydaje się, że przedstawione wyżej modele zyskałyby sporo na uwzględ-

nieniu wśród wykształcanych seksualnych tożsamości takich kategorii jak „queer”, czy „fluid” (pierwsze z określeń akcentuje nienormatywność własnej płciowości i seksualności oraz niechęć do określania się w tradycyjnych kategoriach homoseksualności czy biseksualności, drugie podkreśla płynność w obszarze seksualności), lub rezygnacji z etykietowania seksualności, która dotychczas często interpretowana była jako patologia rozwoju [np. 2, 4].

Nie należy także zapominać, że sama natura doświadczenia ujawniania się jest konstruowana społecznie. U podłoża interindywidualnej powtarzalności sekwencji rozwojowych związanych z procesem formowania się tożsamości homoseksualnej leżeć będą przede wszystkim wspomniane globalne kulturowe i społeczne oddziaływania. Wśród nich należy wskazać, przesądzającą o zaskoczeniu, pomieszaniu i chaosie, charakteryzujących pierwsze etapy omawianego procesu, heteronormatywność oraz – warunkujące konieczność zmagania się z zinternalizowaną destrukcyjną mitologią dotyczącą homoseksualności – homofobię i heteroseksizm. Z dużym prawdopodobieństwem zatem zachodzące w obszarze społecznego i kulturowego kontekstu zmiany związane z większą obecnością osób homoseksualnych w przestrzeni publicznej (osłabianie heteronormatywności), czy też postaw wobec mniejszościowych seksualności (walka z homofobią i heteroseksizmem) będą owocować dezaktualizacją zawartych w modelach opisów. Docelowo będzie to ich całkowita nieadekwatność z chwilą zniesienia społecznych homofobii i heteroseksizmu. Przedstawione zatem stadialne modele formowania się tożsamości seksualnej nie tyle prezentują – wynikające z samej homoseksualności i w sposób esencjalny z nią związane – sekwencje rozwojowe, ile reprezentują pewien kulturowy sposób konstruowania narracji na temat stygmatyzowanej tożsamości. Świadomość zwłaszcza tego ostatniego zastrzeżenia wydaje się kluczowa dla adekwatnego i satysfakcjonującego wykorzystywania ich w procesie terapii.

**Стадиальные модели формирования гомосексуальной идентичности.
Выводы для терапевтической практики.**

Содержание

Авторы обсуждают стадиальные модели формирования геевской и лесбиянской идентичности, впервые предложенные в 70-е годы XX века на базе аффирмативных подходов к гомосексуализму. Процесс развития гомосексуальной идентичности представляется в виде линейно упорядоченных этапов, выделяемых вокруг главных событий развития и ведущих к формированию новой самоидентификации. Из многочисленных стадийных предложений выбрано и представлено два - авторства Вивьен Касс, а также Сьюзен Маккен и Рут Фассингер. Названные модели проанализировано под углом их пригодности для терапевтической практики, направленной на содействие формированию гомосексуальной идентичности, для которой они были изначально запроецированы. Важным элементом упомянутого анализа является оценка точности описания процессов развития, содержащегося в данных моделях.

**Phasenmodelle der Gestaltung von homosexueller Identität.
Implikationen für therapeutische Praxis**

Zusammenfassung

Die Autoren besprechen die Phasenmodelle der Gestaltung von Lesben - und Schwulen – Identität, die in den 70-er Jahren aufgrund der affirmativen Auffassungen der Homosexualität entstanden

sind. Der Entwicklungsprozess der homosexuellen Identität wird hier mittels der ausgesonderten linear geregelten Phasen charakterisiert, die zur Entstehung neuer Autodefinition führen. Unter den zahlreichen Phasenmodellen wurden zwei gewählt und beschrieben: von Vivienne Cass, Susan McCarn und Ruth Fassinger. Die besprochenen Modelle wurden im Hinblick auf ihre Einsatzmöglichkeiten in der therapeutischen Praxis analysiert, die auf die Unterstützung der Gestaltung der homosexuellen Identität gezielt wurde, für die sie gebildet wurden. Ein wichtiger Bestandteil der erwähnten Analyse ist die Beurteilung der Validität der in ihr enthaltenen Beschreibungen der Entwicklungsprozesse.

Les modèles de formation d'identité homosexuelle – implication pour la pratique thérapeutique

Résumé

Les auteurs décrivent les modèles de formation d'identité homosexuelle, des gays et des lesbiennes, proposés dans les années 70 du XXe siècle. Le processus de formation d'identité homosexuelle est caractérisé par les étapes linéaires du développement menant à une nouvelle autodéfinition. On présente ici deux conceptions : de Vivienne Cass et de Susan McCarn et de Ruth Fassinger. Ces modèles sont analysés du point de vue de leur utilité dans la pratique thérapeutique soutenant la formation d'identité homosexuelle ainsi que de l'évaluation de leur exactitude de la description des processus du développement de formation d'identité homosexuelle.

Piśmiennictwo

1. Reynolds AL, Hanjorgiris WF. *Coming out: lesbian, gay, and bisexual identity development*. W: Perez RM, Debort KA, Bieschke KJ, red. *Handbook of counseling and psychotherapy with lesbian, gay, and bisexual clients*. Washington, DC: American Psychological Association; 1999, s. 35–55.
2. Cass V. *Homosexual identity formation: a theoretical model*. J. Homosex. 1979; 4: 219–235.
3. Cass V. *Homosexual identity formation: testing a theoretical model*. J. Sex. Res. 1984; 20: 143–167.
4. Troiden RR. *The formation of homosexual identities*. J. Homosex. 1989; 17: 43–73.
5. Coleman E. *Developmental stages of the coming-out process*. W: Weinrich PJD, Gonsiorek JC, Hotvedt ME, red. *Homosexuality: social, psychological and biological issues*. Beverly Hills: Sage Publications; 1982, s. 149–158.
6. McCarn SR, Fassinger RE. *Revisioning sexual minority identity formation: A new model of lesbian identity and its implications for counseling and research*. Couns. Psychol. 1996; 24: 508–534.
7. Eliason MJ, Schope R. *Shifting sands or solid foundation? Lesbian, gay, bisexual, and transgender identity formation*. W: Meyer IH, Northridge ME, red. *Handbook of lesbian, gay, bisexual, and transgender health*. New York: Kluwer Academic/Plenum; 2006, s. 3–26.
8. Rust P. *Bisexuality: the state of the union*. Ann. Rev. Sex. Res. 2002; 13: 180–240.
9. Kahn MJ. *Factors affecting the coming out process for lesbians*. J. Homosex. 1991; 21: 47–70.
10. Levine H. *A further exploration of the lesbian identity development process and its measurement*. J. Homosex. 1997; 34: 67–78.
11. Degges-White S, Rice B, Myers JE. *Revisiting Cass' theory of sexual identity formation: A study of lesbian development*. J. Ment. Health Couns. 2000; 22: 318–333.
12. Chernin JN, Johnson MR. *Affirmative psychotherapy and counseling for lesbians and gay men*. Thousand Oaks: Sage Publications; 2002.

13. Diamond LM, Savin-Williams RC. *Explaining diversity in the development of same-sex sexuality among young women*. J. Soc. Issues 2000; 56: 297–313.
14. Peplau LA, Garnets LD. *A new paradigm for understanding women's sexuality and sexual orientation*. J. Soc. Issues 2000; 56: 329–350.
15. Baumeister RF. *Gender differences in erotic plasticity: The female sex drive as socially flexible and responsive*. Psychol. Bull. 2000; 126: 347–374.
16. D'Augelli AR. *Lesbian and gay male development: steps toward an analysis of lesbians and gay men's lives*. W: Greene B, Herek GM, red. *Contemporary perspectives in gay and lesbian psychology*. Thousand Oaks: Sage; 1994, s. 118–132.
17. Cass V. *Sexual orientation identity formation. A western phenomenon*. W: Cabaj RP, Stein TS, red. *Textbook of homosexuality and mental health*. Washington DC: American Psychiatric Press; 1996, s. 227–251.

Adres: Magdalena Mijas
Instytut Psychologii UJ
31-120 Kraków, al. Mickiewicza 3

Otrzymano: 18.09.2011
Zrecenzowano: 5.06.2012
Otrzymano po poprawie: 16.06.2012
Przyjęto do druku: 23.06.2012
Adiustacja: L. Sz.